

Harezm Türkçesinde Morfosentaktik -dl (+Şahıs Ekleri) érse (> -dlsA) Yapısı Üzerine

On the Morphosyntactic -dl (+Personal Suffixes) érse (> -dlsA) Structure in Khwarezm Turkic

Esin Ağca

Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eskişehir / Türkiye

e-posta esinagca@gmail.com

orcid 0000-0003-1678-1422

doi 10.54316/dilarastirmalari.1706663

Atıf

Citation

Ağca, Esin (2025). Harezm Türkçesinde Morfosentaktik -dl (+Şahıs Ekleri) érse (> -dlsA) Yapısı Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 37: 187-200.

Başvuru

Submitted

26.05.2025

Revizyon

Revised

18.07.2025

Kabul

Accepted

12.08.2025

Çevrimiçi Yayın

Published Online

07.11.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

Öz

Türk dilinde tek bir sestem ya da heceden oluşan basit zarf-fiil eklerinin yanı sıra, birden fazla ekin birleşmesiyle ortaya çıkmış zarf-fiil ekleri de vardır. Bu zarf-fiil ekleri hem anlamları ve işlevleri bakımından hem de yapıları bakımından pek çok çalışmaya konu olmuştur. Türk dilinde, yüklemli üst cümlelere bağlı alt cümle tiplerinde bazı eklerin ve sözcüklerin bir arada kullanılması alışkanlığıyla birlikte eklerin ve sözcüklerin anlamları doğrultusunda yeni zarf-fiil yapıları ortaya çıkmıştır. İlk örneklerine Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde rastlanan fiil + -dl (+şahıs ekleri) + érse(r) sıralanışı, Harezm Türkçesi metinlerinde daha yaygın ve belirgin bir şekilde zarf-fiil yapısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu makalede bu morfosentaktik zarf-fiil yapısı ele alınıp değerlendirilecek, hangi şartlar altında ortaya çıktığı ve ifade ettiği anlam incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Harezm Türkçesi, Fiilimsiler, Zarf-fiil Ekleri, Sentaks, Morfosentaks.

ABSTRACT

In the Turkic language, alongside simple converbial suffixes consisting of a single phoneme or syllable, there also exist converbial forms that have emerged through the combination of multiple suffixes. These converbial constructions have been the subject of numerous studies in terms of both their semantic and functional properties as well as their structural features. In Turkic, the habitual co-occurrence of certain suffixes and words in subordinate clauses linked to finite main clauses has led to the development of new converbial structures, shaped by the meanings of the suffixes and lexical elements involved. The

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

sequence *verb* + *-dl* (+ *personal suffixes*) + *erse(r)*, first attested in texts of Old Uyghur and Karakhanid Turkic, appears as a more widespread and clearly defined converbial construction in Khwarezm Turkic texts. This article focuses on the analysis and evaluation of this morphosyntactic converbial construction, examining the conditions under which it emerged and the specific meaning it conveys.

Keywords: Khwarezm Turkic, Verbals, Converbial Suffixes, Syntax, Morphosyntax.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: In languages, finite verbs function as the central carriers of propositional meaning and are typically accompanied by syntactic or morphological structures that encode notions such as causation, temporality, and manner. These structures may appear at the lexical level or, in certain cases, be realized morphologically through processes such as affixation. In Turkic, which belongs to the typological class of agglutinative languages, subordinate clauses expressing causal, temporal, or manner-related relations with respect to the finite verb are frequently constructed by means of non-finite verb forms, particularly through the use of converbial suffixes. Accordingly, a rich converbial system can be identified in Turkic, from its earliest written attestations to the present day, for the expression of subordinate clauses indicating temporal, causal, and manner-related relations with finite verbs. While many of the converbial suffixes attested in the earliest written stages of Turkic are monosyllabic or composed of a single phoneme, a small number of disyllabic forms are also observed. It has been suggested that these disyllabic suffixes may have originated through morphemic combination.^[1] As a result of temporal and environmental shifts and influences, the Turkic language has undergone notable transformation and diversification in morphological, lexical, syntactic, and semantic domains, as well as in the system of non-finite verb forms. Beginning particularly with the Old Turkic period and becoming more prominent in subsequent stages, new converbial suffixes have emerged through the combination of various affixes. In addition to these forms, which are referred to in Turkological literature as compound converbs, there also exist analytic converbial constructions, formed through the co-occurrence of distinct word units that have undergone various affixations.

Research Problem: In Old Turkic texts, as well as in many other historical varieties of Turkic, the sequence *verb* + *-dl erse(r)* generally expresses a past-tense conditional meaning. However, in certain texts composed in Khwarezmian Turkic, this construction appears to function not only in this conditional sense but also as a marker of temporal subordinate clauses related to finite verbs. Accordingly, some instances of the *verb* + *-dl erse(r)* sequence found in Khwarezmian Turkic texts should be evaluated as belonging to a distinct category, separate from the meanings and functions observed in Old Turkic. A close examination of these examples reveals that the *verb* + *-dl erse(r)* construction operates with a converbial function in the Khwarezmian context.

Literature Review: Scans conducted on Old Turkic texts show that the analytic converbial construction *verb* + *-dl erse(r)* / *erse* appears only rarely in Old Uyghur and Karakhanid sources. However, data obtained from texts in Khwarezmian Turkic reveal that this *verb* + *-dl erse* structure exhibits two distinct meanings and functions. On the one hand, as in General Turkic and as commonly attested within the Khwarezmian domain, the *verb* + *-dl erse* sequence denotes a past-tense conditional meaning. On the other hand, in certain examples, it is observed that the same construction serves a temporal converbial function in relation to finite verbs. Consequently, it has been determined that this *verb* + *-dl erse* converbial construction, also found in Chagatai Turkic and treated within the same context, first emerged in the Khwarezmian domain.

Methodology: In certain texts written in the Khwarezmian and Golden Horde domains, it has been identified that the *verb* + *-dl érse* sequence, used to form converbial constructions, is not attested. Instead, temporal converbial suffixes, which are widespread across General Turkic, are employed. In instances where the *verb* + *-dl érse* sequence functions as a converb, the conditions under which such an analytic converbial construction emerges have been examined. Accordingly, the functions of both the suffix *-dl* and the suffix *-sA(r)* attached to the verb *er-* in Old Turkic have been evaluated in light of existing linguistic literature on these morphemes.

Results: Considering that the suffix *-sAr* was commonly used with converbial function in Old Turkic and that its use as a conditional marker developed later, it has been concluded that the *-sA(r)* suffix played an active role in the emergence of the *verb* + *-dl érse(r)* sequence as a converbial construction. Similarly, although the *-dl* suffix generally indicates past tense, its role in establishing temporal reference within historical Turkic texts suggests that it, too, may function analogously to a converbial suffix. Within this framework, it has been determined that the analytic converbial structure formed by the combination of the *-dl* suffix attached to the main verb and the *-sA* suffix attached to the verb *er-* is fossilized in the *verb* + *-dl érse* sequence found in Khwarezmian texts. Furthermore, in poetic works such as *Hüsrev ü Şirin* examples can be found where the *verb* + *-dl érse* analytic structure appears to have transitioned from an analytic construction to a grammaticalized suffix. In this respect, it is observed that within this linguistic domain, the *verb* + *-dl érse* converbial form reached a further stage of development and became suffixalized as *-dlıA*. While this analytic converbial construction is attested in Chagatai Turkic (Eastern Turkic) texts, it is not observed in Oghuz Turkic.

0. Giriş

Türk dili sahip olduğu fiilimsi ekleriyle eylemlerin zaman, mekân, tarz ve sebebe bağlı alt cümle tiplerini oluşturabilmekte, böylece basit yapılı cümle tiplerinin yanı sıra birleşik cümle yapılarını da meydana getirmektedir. Türk dilinde cümle düzeyinde zaman, mekân, tarz ve sebep anlamları, tek eylemli basit bir söz dizgesinde sıfat, zarf ve edat türünden sözcükler ile yerine getirilirken aynı anlam ve işlevleri birden fazla eylemli ve tek yüklemli söz dizgelerinde zamansal, mekânsal, tarza bağlı ve sebepsel anlamlar, yüklem solunda yer alan eylemlere fiilimsi eklerinin getirilmesiyle mümkün olmaktadır. Buna göre sözcüksel sıfat, zarf ve edatların görevlerini ve anlamlarını, birden fazla eylemli söz dizgelerinde yüklem solundaki eylemlere eklenen fiilimsilerin yerine getirdiği söylenebilir. Türk dili gramerlerinde genellikle isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil alt başlıkları ile fiilimsiler adı altında ayrı bir morfem kategorisinde ele alınan, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinden beri tanıklanan ve zaman içinde fonolojik ve fonksiyonel değişiklik göstermiş ve sayıları artarak çoğalan bu tür ekler, Türk dili tipolojisinin en ayırt edici morfolojik ve morfosentaktik kategorilerindendir.

Her biri ait olduğu alt kategoriye göre farklı anlam ve işlevler yüklenmiş olan eklerin Türk dilindeki tarihsel konumları ve modern yazı dillerindeki özellikleri hakkında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar fiilimsi eklerinin fonksiyonel ve anlamsal özelliklerinin yanı sıra yapısal özelliklerine de odaklanmıştır. Buna göre Türk dilindeki fiilimsi ekleri hem fonksiyonel ve anlamsal bakımdan hem de yapısal bakımdan tasnif edilmiştir. Türk dilindeki fiilimsiler, fonksiyonel ve anlamsal tasnife göre isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiiller olarak gruplandırılmış, yapısal bakımdan da genellikle basit/birincil yapı ve birleşik/ikincil yapı ekleri olarak değerlendirilmiştir.

Eski Türkçede -(y)A/I/U, -çA, -(X)p, -(X)pAn(In), -sAr, -(y)In, -mAtI(n), -gAll, -gInçA ve -ken ekleri, zarf-fiiller başlığı altında ele alınmıştır (Gabain 1988: 229-237; Erdal 2004: 308-320). Bütün eklerin fonksiyonları ve ifade ettikleri anlamlar ile yapıları hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmış, özellikle bazı eklerin fonksiyonel çeşitliliği ve daha Eski Türkçe dönemindeki fonolojik değişkenliği dikkate alınarak yapısal çözümlemelere gidilmiştir. Bu çerçevede iki heceli -(X)pAn(In), -mAtI(n), -gAll ve -gInçA gibi eklerin birleşik oldukları, birden fazla ekin birleşmesiyle meydana geldikleri ile ilgili türlü öneriler sunulmuştur.¹

Tanımlanabilen bu eklerin yanı sıra Türk dilinin erken tarihli metinlerinden itibaren ayrı ayrı tanıklanan ve tanımlanan bazı eklerin birleşme yoluyla başka zarf-fiil eklerini de meydana getirdiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede Eski Türkçenin bütün çevrelerinde bazı sıfat-fiil ekleri, durum ekleriyle birlikte zaman ve sebep ifade eden birleşik zarf-fiil eklerini meydana getirmiştir. Bu dönemdeki -dUkdA, -mİştA, -Urda, -mİşkA, -gUkA, -mAkıñA ve -mAyUkka birleşik ekleri, bu bağlamda ortaya çıkmış zarf-fiil fonksiyonundaki birleşiklerdir (Erdal 2004: 318-319). Eklerden anlaşılabileceği üzere birleşik yapıları zarf-fiil eklerine zaman anlamlı sıfat-fiil ekleri ile zaman ve sebep ifade eden lokatif ve datif kaynaklık etmiştir. Eski Türkçedeki bu birleşik eklerin sayısı, Türk dilinin sonraki yüzyıllarında ve farklı çevrelerinde gittikçe artmıştır (Yüce 1999: 81-114).

Eski Türkçede genellikle sıfat-fiil ekleri ve durum eklerinin birleşimiyle meydana gelmiş birleşik zarf-fiil ekleri iyelik eklerini alarak kişilere göre çekimlenmez. Bununla birlikte Eski Türkçede nadir olmak üzere tarihsel Türk yazı dillerinde bu tür eklerin çoğunlukla üçüncü kişi iyelik eki olmak üzere, iyelik eklerini almış şekilleri de vardır (Schulz 1978: 28-90; Erdal 2004: 486; Ağca 2019: 720-726). Zaman zaman Eski Türkçede bu tür bazı eklerde görülen şahıslara göre çekimlenme, tarihi Türk lehçelerinde daha fazla ekte görülmektedir. Mesela Eski Türkçede daima -dUkdA şeklinde şahıs göstergesi olmadan kullanılmış olan zarf-fiil eki, özellikle tarihi ve modern Oğuz Türk yazı dillerinde -dUk sıfat-fiil ekinin iyelik eklerini alarak -dXgXmdA, -dXgXndA, -dXgXndA gibi şahıslara göre çekimleri söz konusudur. Yine Türkiye Türkçesinde bazı sıfat-fiil ve durum eklerinin 3. kişi iyelik ekiyle meydana getirdiği -mAsIyla, -mİşçAsInA, -IyormUşçAsInA, -mAsIndAn gibi zarf-fiil eklerinin yaygınlığı dikkati çekmektedir (Korkmaz: 2003: 1020-1043).

Tarihsel Türk yazı dillerinde ikincil / birleşik eklerin dışında, bağlı olduğu alt cümleyi yüklemli üst cümleye zamansal sıralılık çerçevesinde bağlayan zarf-fiil ekleri, Eski Türkçedeki şekliyle, -(y)A/I/U, -çA, -(X)p, -sAr, -mAtI(n), -gAll, ve -gInçA'dır. Bu eklerle ilaveten Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde aynı işlevde -gAç eki de görülmektedir. Buna göre Harezmi Türkçesinde “-(y)IncA”, “-dİğI zaman, -dİğIndA” anlamlarında -gInçA ve -gAç ekleri kullanılmaya devam etmiştir.

¹ Birleşik olduğu düşünülen -(X)pAn(In) eki için Caferoğlu (1958: 61-66), Korkmaz (1987: 155-165), Karahan (2012: 219-236), Kırmızıgül (2021: 273-281); -mAtI(n) eki için Karahan (1992: 335-341), Ağca (2021: 11-24) ve -gInçA eki için Uçar (2012: 47-52)'a bakılabilir.

Türk dili gibi eklemeli dillerde belli bir işlev ile ortaya çıkan herhangi bir ek, zaman içinde farklı işlevler yüklenmiştir. Bununla birlikte yeni işlevlerle yaygınlaşmış bazı eklerin orijinal / ilk işlevleri, bazı sentaktik yapılarda diğer bazı unsurlar ile birlikte kullanıldığında tekrar ortaya çıkabilmektedir. Türk dilinde genellikle fiillerin zaman ve kip çekimlerinde ortaya çıkan sentaktik gramer unsurları, bazen yine fiillerin zarf-fiil şekillerinde de görülmektedir. Bu çerçevede tarihsel Türk yazı dillerindeki bu basit ve birleşik yapıları zarf-fiil eklerinin yanı sıra Türk dilinde ayrıca sentaktik / analitik zarf-fiil yapılarından da söz etmek mümkündür. Eski Türkçede pek görülmesi de diğer tarihsel dönemlerde yine farklı eklerin farklı kök ya da gövdelerde yer alarak zarf-fiil olarak işlev yüklendiği görülmektedir.

Türk dilinde sentaktik sıralanış ile tek bir gramer biriminin karşılandığı yapılardan biri, *fiil + -dl(+şahıs ekleri) érse* şeklinde sıralanan ve ifade ettiği zaman anlamlı fiil öbeğini yüklemli fiil öbeği ile ilişkilendiren yapıdır. Örneklerden bu morfosentaktik yapının zamansal zarf-fiil olduğu anlaşılmaktadır. Harezmi Türkçesindeki *téwe atınga çıkğunça andağ kıldılar, tewe yüzge tégdi érse ançada tewe atınga çıkıdı, yüz teweni kurbân kıldılar*. “Deveye binince öyle yaptılar. Deveye yüze ulaşıncı o zaman deveye bindi, yüz deveyi kurban ettiler.” (KE 50r16-17)² örneğinde *çık-* eyleminin zamansal zarf-fiil eki Eski Türkçedeki gibi *-gunça* iken, cümlemin devamında *tég-* eyleminin zarf-fiili morfosentaktik *-dl(+şahıs ekleri) érse* yapısı ile karşılanmıştır. Bu ve benzeri örnekler, aynı anlam ve işlevin hem Eski Türkçeden beri bilinen *-gInçA* ekiyle hem de analitik *-dl(+şahıs ekleri) érse* ile karşılandığına ve daha da önemlisi Türk dilinde zarf-fiil kategorisinin morfosentaktik bir yapıyla da karşılandığına işaret etmektedir. Benzer şekilde Harezmi Türkçesi metinlerinde ortaya çıkan *-gAç* eki ile morfosentaktik *-dl(+şahıs ekleri) érse* yapısının da eş işlevli olduğunu gösteren kanıtlar vardır:

Kaçan muni işitti érse özini téwedin taşıladı anasının adakinga tüşdi, uş oğlun menmen tép. Mübeşşere oğlını kucaklağaç közleri açıldı. Aymışlar: kaçan Rubil Mısrđın çıktı érse yarım yolga keldi érse Yakub yalavağça Ke’nan içinde Yusufñ köñleki yıdı keldi feryad kılıp aydı: bu saat Yusufñ yıdını buldum “Bunu işitince deveden indi, ‘ben, oğlunum!’ diyerek anasının yanına geldi. Muştucu oğlunu kucaklayınca gözleri açıldı. (Şöyle) söylemişler: Rubil, Mısır’dan çıkınca ve yarı yola gelince Ken’an içinde Yakup peygambere Yusuf’un kokusu geldi, feryat edip (şöyle) söyledi: Şimdi Yusuf’un kokusunu buldum.” (KE 105v13-17).

Yukarıdaki örnekte alt cümleye bağlı *kucakla-* eylemindeki zamansallık, *-gAç* zarf-fiil ekiyle karşılanırken; *işit-*, *kel-* ve *çık-* eylemlerinin zamansallığı *-dl(+şahıs ekleri) érse* yapısıyla ifade edilmiştir. Türk dilinde *-gInçA* ile *-dl(+şahıs ekleri) érse* arasındaki işlevsel ortaklığa benzer bir durumun, KE’daki bu örnekte *-gAç* ile *-dl(+şahıs ekleri) érse* arasında da olduğunu göstermektedir.

Bu makalede, Orta Türkçe döneminin Harezmi ve Altın Ordu sahasına ait metinlerinde görülen morfosentaktik zarf-fiil yapısı ve ardından bu yapının ekleşmiş şekli tanıklanacak; daha sonra ise böyle bir zarf-fiil yapısının ortaya

² Makalede, tanık olarak kullanılan metin alıntılarında metnin yayımındaki yazım esas alınmış, metin yayımları arasında farklılık gösteren yazım özelliklerine müdahale edilmemiştir.

çıkmasındaki sebep ve koşullar yorumlanacaktır. Türk dilinde *fiil* + *-di*(+şahıs ekleri) erse analitik formunu oluşturan ve aslında her biri zaman anlamı ifade eden iki dilbilgisel unsur vardır:

-di Geçmiş Zaman Eki

-di eki, tarihsel ve modern Türk yazı dillerinin temel ve yaygın geçmiş zaman ekidir. Bununla birlikte *-di* ekinin Türk dilinde farklı işlevleri de söz konusudur. Buna göre *-di* eki, genellikle geçmiş zamanı işaretlemekle birlikte kalıplaşma yoluyla sözcük türetim eki ve zarf-fiil eki olarak da kullanılmıştır. Türkiye Türkçesindeki *doğdu* “doğacak çocuk”, *gecekondu*, *şıpsevdi* gibi sözcüklerde *-di* eki kalıplaşarak sözcük türetmiştir. Yine tarihsel ve modern Türk dili alanlarında *-di* ekinin zarf-fiil eki olarak kullanıldığı çok sayıda örnek vardır: *kalık kaş tügdi közi yaş saçar* “Gökyüzü kaşını çatıp gözyaşı saçar”, *çekdi aldun oni* “Çekip aldın onu”, *Bünyamin girdi saraya oturur* “Bünyamin saraya girip oturur.” vb. gibi (Karahan 1992: 335-341). Tarihi Türk yazı dillerinde *-di* ekinin olumlu fiillerdeki zarf-fiil işlevi, olumsuz fiillerde *-mAtI(n)* olarak karşımıza çıkmaktadır (Karahan 1992: 335-341). Hatta *-dUk* sıfat-fiil ekinde de *-di* ekinin olduğu düşünülmektedir (Ağca 2021: 17-18). Bu örnekler Türk dilinde *-di* ekinin eylemlerin geçmişte gerçekleştiğini gösteren yaygın işlevinin dışında sentaks içinde yine geçmiş zamandaki bir durumu ya da olayı işaretleyen zarf-fiil işlevinde de görev üstlendiğini göstermektedir.

-sA(r) eki ve erse(r)

Türk runik harfli yazıtlarda *-sAr* eki, genellikle eylemin hangi durumlarda ve ne zaman gerçekleştiğini ifade eden zarf-fiil görevinde olmakla birlikte, eylemlerin hangi şart altında işlendiğini belirten şart işlevine de sahiptir. Bu çevreye ait metinlerde *-sAr* ekinin zarf-fiil ve şart işlevlerini genellikle birbirinden ayırmak zor görünmekle birlikte, zarf-fiil işlevi daha baskındır: *Ötüken yış olursar beñgü il tuta erteçi sen* (KT G 8), *közde yaş kelser tıda, köñülte sıgıt kelser yanturu sakıntı* (KT K 11), *İlteriş kagan kazganmasar udu ben özüm kazganmasar il yme bodun yme yok erteçi erti* (BK D 33) (Tekin 2000: 178-179). Yazıtlarda *-sAr* ekli örneklerin genellikle durum ve zaman ifade etmesi, şart işlevli örneklerde şahıs ekleriyle çekime girmemesi, ekin aslen zarf-fiil eki olduğunu düşündürmektedir. *-sAr* eki, Eski Uygurca metinlerde eylemlerin şartını ifade eden kip eki olarak yaygınlaşmış ve şahıs ekleriyle çekime dâhil olmuştur. Bununla birlikte Eski Uygurcada *-sA(r)* eki, eylemlerin zamanını ifade eden zarf-fiil görevinde kullanılmaya devam etmiştir. Bu bağlamda *-sAr* eki, Eski Uygurcada zamansal anlam ve işlevini kaybetmemiştir (Erdal 2004: 480-481).

Türk dilinde *er-* “var olmak, bulunmak” fiili, gramerleşip yardımcı fiile dönüşerek kendisinden önceki isim ya da sıfat-fiil eklerini almış sözcüklerle birlikte analitik formlar meydana getirmiştir. İsimleri yüklemleştirici işlevi ve zaman ekleriyle birlikte kullanıldığı örneklerin dışında *er-* fiili, yine zaman ve tarz ifade eden bazı ekleri alıp kalıplaşarak farklı gramer alanlarını da karşılamıştır. Buna göre özellikle Eski Uygurcada *er-* fiili, *-(X)p* zarf-fiil ekinin donuklaşmasıyla *erip* (<er-ip) bağlacına; *-gAy* gelecek zaman ve istek ekinin donuklaşmasıyla da *ergey*

(<er-gey) kiplik işaretleyicisine kaynaklık etmiştir. Diğer taraftan Eski Türkçede -sA(r) ekli *erser*'in bağlı olduğu form, geçmişe atıfta bulunuyorsa genellikle zamansal bir anlam ifade etmiştir (Erdal 2004: 321).

Ercilasun (1984: 188), Kutadgu Bilig'deki zarf-fiiller konusunda morfemik zarf-fiillerden söz ettikten sonra, "Er- fiilinin meydana getirdiği zarf-fiiller" başlığı ile ayrıca sözcükbirimsel *erken* ve analitik -dl *erse* yapılarını da zikretmiştir. Ercilasun (1984: 188), sözcüksel *erken* zarf-fiili için, "er- fiili, -ken ekini alarak çekimli fiillerden sonra zaman ifade eden bir zarf-fiil meydana getirmektedir" tespitinde bulunduktan sonra, *fiil* + -dl *erse(r)* yapısına da dikkat çekmiştir: "Er-fiili, -se şart ekiyle, görülen geçmiş zamanlı fiillerden sonra zaman ifade eden zarf-fiiller meydana getirir. Bu birleşik şekil (-di erse), "ınca, -ince" manasına gelmektedir; görülen geçmiş zaman her üç şahsa da bağlanabilmektedir: *bular togdı erse yarudı kalık* (KB 31 – 141), *baka kördüm erse özüñ öwkelig / munı kördüm erse yitürdüm bilig* (96 – 790).

1. Harezmi Türkçesinde fiil + -sA(+şahıs ekleri) érdi Yapısı

Eski Uygurca ve Karahanlıcada daha az örnekte görülen morfosentaktik *fiil* + -dl(+şahıs ekleri) *erse(r)* zarf-fiil yapısı, Harezmi Türkçesi metinlerinde daha yaygındır. *fiil* + -dl(+şahıs ekleri) *erse(r)* dizgesi, Eski Türkçede olduğu gibi Harezmi Türkçesinde de hem şarta bağlı durumları ifade etmiştir hem de olayların zamansal odağını belirtmiştir. Eski Türkçede yaygın *fiil* + -dl(+şahıs ekleri) *erse(r)* dizgesinin şahıslara göre çekiminde şahıs eklerinin -dl ekine gelmesi, *erse(r)*'in şahıslar bakımından işaretlenmemesi, morfosentaktik dizgeyi zarf-fiile dönüştüren asıl unsurun *erse(r)* olduğunu düşündürmektedir. Bugün Türkiye Türkçesinde şartın hikâyesi olarak kullanılan çekim, Eski Türkçede görülen geçmiş zamanın şartı olarak karşılanmıştır (Ercilasun 1984: 155).

Harezmi Türkçesi metinlerinde *kişi min tig bu şarbat içse érdi / ni tañ rusvây bolup rāz açsa érdi* (HŞ 3371), *alur bolsalar érdi élge çawgan / felekdiñ top alurlar érdi āsān* (HŞ 1362) gibi örneklerde görülen *fiil* + -sA(+şahıs ekleri) + *érdi* sıralanışı ise, Eski Türkçeye göre yenidir. Örneklerden anlaşılacağı gibi *fiil* + -sA(+şahıs ekleri) + *érdi* sıralanışı, ya şart ya da istek ifade etmektedir. O zaman şart anlamı için *fiil* + -sA(+şahıs ekleri) + *érdi* sıralanışının söz konusu olduğunu, *fiil* + -dl(+şahıs ekleri) *erse(r)* / *erse* dizgesinin ise görülen geçmiş zamanın şartı dışında zarf-fiil işlevinde olduğunu söylemek mümkündür. Harezmi Türkçesinde *fiil* + -dl *erse* sıralanışının eklediği -dlıA yapısına sahip alt cümle tipleri, yüklemli fiillerin -gAy *é(r)di* yapısını aldığı durumlarda da doğrudan şart anlamındadır. Aşağıdaki örneklerde *tirig bolsadı* ve *bakası bolsadı* ifadeleri "canlı olsaydı" ve "bakacak olsaydı" anlamlarında şart kipindedir:

anıñ tég kim bağışladı idi cūd / yér öpgey érdi tirig bolsadı mahmūd (HŞ 188); *üze şahlar kanı sakşap bakası / biri bolgay édi bolsadı bakası* (HŞ 4443).

2. Morfosentaktik fiil + -dl(+şahıs ekleri) erser / érse Yapısı

Tarihsel Türk yazı dillerinde herhangi bir fiilin -sA(r) ekli örnekleri, ekin bağlı olduğu öbeğin ya da alt cümleinin sahip olduğu yapıya ve yüklemli öbeğin ya da üst cümleinin anlamsal bütünlüğüne göre farklı işlevler göstermiştir. Buna göre tarihsel Türk yazı dillerinde -sA(r)'lı örnekler, genellikle zamansal anlamlara ya da şarta ve duruma bağlı anlamlara sahiptir (Yaylagül 2002). Herhangi bir fiilin doğrudan -sA(r) ekini aldığı örneklerde ekin zamansal ya da şarta bağlı anlamları ve işlevleri yaygındır. Ekin “-dİĞİ zaman / -IncA” anlamı ile “-sA / -sI halinde” anlamları, doğal olarak gramerin bu iki boyutu arasındaki anlamsal ve işlevsel akışkanlıktan kaynaklanmaktadır ve Türk dilinin hemen hemen bütün safhalarında dalgalı seyretmiştir.

Eski Türkçe metinlerde *fiil* + *-dI(+şahıs ekleri)* *erse(r)* sırasının eylemlerin şartını mı yoksa zamanını mı ifade ettiği açık olmamakla birlikte yüklemli öbekten önceki eylemlerin zamanını gösterdiği anlaşılan örnekler de vardır. Türk dilinde -dI geçmiş zaman ekini almış fiillerin *erse(r)* ile meydana getirdiği bu birleşim, bazen eylemlerin zamansal anlamlarını ifade etmiştir. Eski Uygurcadaki *fiil* + *-dI(+şahıs ekleri)* *erse(r)* formunun geçmiş zamanın şarta bağlı durumunu ifade ettiği çok sayıda örnek vardır. Bununla birlikte Eski Uygurcada bu yapının zarf-fiil işlevinde olduğu anlaşılan örnekler de vardır: *inçe kergek erti ... yêrsuvda uzun yaşadı erser üküş ögrünçü meñi sizni birle körzün erti* “Şöyle olmalıydı: (Bu) dünyada uzun yaşadığında büyük mutluluğu (keşke) sizinle tatsaydı.” (UW 402b).

Eski Uygurca metinlerde morfosentaktik zarf-fiil yapısı olarak görülen *fiil* + *-dI(+şahıs ekleri)* *erser* / *êrse* yapısı, Karahanlıca *Kutadgu Bilig*’de de yaygındır:

mini kördün erse selam kılmağın “Beni görünce / gördüğünde selam vermedin”,
közün yumduñ erse özüm tañladım “(Sen) gözünü yumunca ben şaşırdım.” *sini kördi erse yaruk boldı köz* “Göz seni görünce aydınlandı” (Ercilasun 1984: 188).

Argunşah - Yüksekaya (2018: 206), Harezmi Türkçesindeki zarf-fiil ekleri arasında *-dI erse* yapısını da saymış, bu yapıya dair bir örnek vermiştir. Kalegeri (2019: 279-297) ise, -dI êr-se / -dIsA ile ilgili yazısında, Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesinden seçtiği beş metinde -dI êr-se / -dIsA ekinin zarf-fiil işlevi üzerinde durmuş, aynı metnin Doğu Türkçesi ve Batı Türkçesi çevirilerinde ekin varlığını ve işlevini sorgulamıştır. Kalegeri, ilgili makalesinde, özellikle Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesi) metinlerinde -dI êr-se yapısının zarf-fiil olarak kullanıldığını belirtmiştir. Kalegeri’nin verdiği örneklerde, Doğu Türkçesinde -dI êrse ile ifade edilen zarf-fiil anlamının Batı Türkçesinde Sadece -dI ile karşılandığı görülmektedir (2019: 287-290).

Tarihsel Türk dili alanlarında *fiil* + *-dI(+şahıs ekleri)* *erse(r)* / *êrse* dizgesinin de şarta bağlı durumlar mı yoksa zamansallık mı ifade ettiği açık değildir; hatta çoğu örnekte bu anlamı ayırt etmek zordur. Ne var ki morfosentaktik *fiil* + *-dI(+şahıs ekleri)* *erse(r)* / *êrse* yapısı, genel olarak geçmiş zamandaki bir eylemin şartını ifade etmekle birlikte, bu anlam ve işlev bazı örneklerde yüklemli üst cümle ile anlamsal bütünlüğü bozmaktadır. Sıralanışın işlevini ancak cümleinin anlamından

ve öbekler arasındaki anlamsal ve yapısal uygunluktan çıkarmak mümkündür. Mesela *oturdum nêçe kün hân urduj érse / kéter-men imdi kim kötürdüj érse* (HŞ 1753) örneğinde ikinci şahısta çekimlenen *hân urduj érse* ve *kötürdüj érse* yapıları hem şart hem de zamansallık ifade eden zarf-fiil olarak anlaşılabilir. Bununla birlikte, özellikle Harezmi Türkçesi metinlerinden itibaren tarihsel Türk lehçelerinde bu yapının zarf-fiil olduğu çok sayıda örnek vardır.

Harezmi Türkçesinde *fiil + -dl(+şahıs ekleri) érse(r) / érse* yapısının karşıladığı sentaktik sıralanışları şöyle tasnif etmek mümkündür:

2.1. kaçan (kim) / nêteg (kim) / eger ... fiil + -dl(+şahıs ekleri) érse (> -dlSa)

Harezmi Türkçesi metinlerinde *fiil + -dl(+şahıs ekleri) érse / -dlSa* dizgesi, şart edatları *kaçan (kim)*, *nêteg (kim)* ve *eger* sözcükleriyle birlikte, “eğer / nasıl ...-dysa” şeklinde şartlı alt cümleler meydana getirmiştir:

kaçan kim İmam Ahmed Hanbel eşitti kim ol etmeklerini derviş kabul kılmağı érse, Declêke kemiştiler tēp, ömri barınca ol Decleniñ balıkıdın tatmağı tağı Bağdad éliniñ taamundın hergiz yemes erdi (NF 220/15-17); *nêteg kün közgüsi açtısa yüzün / tutup tün zangı kaçtı zangı izdin* (HŞ 2360); *nêteg kim bildi érse eşitti ferhād / anıñ hükmiñe körgezeyin tēp şanāeat* (HŞ 2395); *nêteg culāb tēg boldısa şırın / sala kıldı kim öpkil éy şāh-ı cīn* (HŞ 4119); *nêteg yār boldısa şavurka davlat / üküş kıldı tér ol vaktıa éimārat* (HŞ 4217); *eger hükümünçe bolmadımsa bir kün / peşimān boldum imdi éy yüzi kün* (HŞ 3985).

2.2. Morfosentaktik zarf-fiil yapısı: fiil + -dl(+şahıs ekleri) érse

Harezmi Türkçesi metinlerinde alt cümle türlerindeki fiilin görülen geçmiş zaman ekini alıp ardından érse şeklinin sıralandığı örnekler, genellikle geçmiş zaman eklerine sahip yüklemli üst cümle türlerinin zamanını ifade eden zarf-fiil görevindedir. Mesela *yırakdın al çiçek kördüm téyü mēn / élimge aldım érse ot émiş-sen* “Uzaktan gördüğüm al çiçeğı elime aldığımda ot olduğunu (anladım).” (HŞ 3571) örneğinde, cümleyi, “Uzaktan gördüğüm al çiçeğı elime aldırısam otmuşsun.” şeklinde yorumlamak anlamı açıkça göstermemektedir. Cümledeki *aldım érse ot émiş-sen* ifadesi ancak “alınca, aldığımda ot olduğunu (anladım).” olarak yorumlanabilir. Yine *uyup artuk tüşürdiler uzun tün / yana kim kaçtı érse tün kélip kün* (HŞ 1397) “Uyuyup uzun geceyi geçirdiler; yine gece kaçınca gündüz gelmiş.” cümlesindeki *tün kaçtı érse* ifadesi de zarf-fiil yapısını barındırmaktadır. Hatta bu cümledeki *fiil + -dl érse* dizgesinin zarf-fiil işlevi daha açıktır. Cümlede *tün kaçtı érse kün kilip* ifadesini “gece kaçtıysa gündüz gelmiş” şeklinde anlamak güçtür. Zira şartlı cümlelerde şart öbeğı, yüklem gerçekteşip gerçekteşmeme durumunu ifade etmektedir. Burada ise gecenin kaybolması ve ardından gündüzün gelmesi şeklindeki zamansal sıra açıktır ve şart anlamı barındırmasına gerek yoktur. Dolayısıyla ibareyi, “gece gidince gündüz gelmiş” şeklinde anlamak daha doğru görünmektedir.

Harezmi Türkçesi metinlerinde *fiil + -dl(+şahıs ekleri) érse* sırasındaki morfosentaktik zarf-fiil yapısının tanıklandığı çok sayıda tanık vardır. Aşağıdaki örnekler, bu zarf-fiil yapısının daha çok teklik 3. kişı için kullanıldığını göstermektedir:

(1) *Yâ Rasûlallâhi, maña habar bêrgil kim, **eger** bir kâfirğa **satgaşsam** takı êkegü **uruşsak** takı ol benim êlgimni kılıç birle urup **kesse**, andın soñ men takı añar kılıç birle **hamla kılsam**, ol mendin korkup bir daraht kuytusınğa sığınıp kelime-i şehadat aytıp **musulman bolsa**, êmdi men anı öltüreyin-mü yâ takı yok mu? tēp su'al **kıldı erse**, Peygamber 'as aydı: Ol kâfir kelime-i şehâdat keltürmişdin soñ **öltürseñ**, sen anıñ tēg kâfir bolur-sen, **tēdi erse**, Miqdād ibnü'l-Esved aydı: Yâ Rasûlallâhi, benim êlgimni kesti, añar hēç neerse kelmez-mü? tēp **aydı erse**, Peygamber 'as aydı: Ol vaktın kim êlgiñni kesti, ol vaktın kâfir erdi. **Kaçan kim musulmân boldı erse**, cümle yazukları kalmadı anadın tugmuş tēg yazuksuz boldı, tēp aydı (NF 220/5-12).*

(2) *tañ **attı érse** kayra ol periler / bu şirîn hıdmatıña tēprediler (HŞ 1412); tañ **attı érse** kız dastırı koldı / tonın keydi şeker tapğıña kēldi (HŞ 3020); tañ **attı érse** ol butlar ma kildi / çiçekler kayra ol çimgeñe toldtı (HŞ 589); uzun tün tañka tigrü navha kıldı / tañ **attı érse** 'âlam halkı bildi (HŞ 794); sanâ u medh **ayttı érse kim** şâvur / oturttı anı ve olturdı ol hūr (HŞ 657); iş ildin **bardı érse** él köterdi / kirip bir halvet êw içre oturdy (HŞ 492).*

(3) Yusuf **çıkdı érse** kördiler ağırladılar (KE 85v10); Yusuf zindandın kamuğ zindanlıqlar birle **çıkdı irse** kördi kim zindan işikide yiti taht-ı revan turur, kamuğı kıymetlig parçalar birle örtülgen (KE 92r1-2).

Yukarıdaki (1), (2) ve (3) numaralı örneklerde *fiil* + *-dl(+şahıs ekleri)* *érse* morfosentaktik zarf-fiil yapısının ait olduğu alt cümlelerin öznesi, 3. kişi olduğu için zarf-fiil yapısı da doğal olarak herhangi bir kişi ekiyle işaretlenmemiştir. Bununla birlikte aynı çevreye ait metinlerde öznesi diğer kişiler olan cümlelerde *fiil* + *-dl(+şahıs ekleri)* *érse* dizilişinin *-dl* ekli ögesi özneye göre kişi eki alabilmektedir:

(4) *Ey 'aziz Hak te'ala saña kayu 'amel sebebiddin rahmat kıldı? tēp su'al kıldı erse, ol kimerse aydı: İmam Ahmed Hanbelke hürmet kılıp İmamdın astın **yundum erse**, Hak te'ala maña aydı: Sen bizim 'aziz kulumuzğa hürmet kıldıñ, ağırladıñ erse, biz takı saña rahmat kılduk, tēdi (NF 222/3-5); Tag öler men **çıktdım irse** köyer-men (KE 121r19).*

(5) *Ey eaziz Hak te'ala saña kayu 'amel sebebiddin rahmat kıldı? tēp su'el kıldı erse, ol kimerse aydı: İmam Ahmed Hanbelke hürmet kılıp İmamdın astın yundum erse, Hak te'ala maña aydı: Sen bizim 'aziz kulumuzğa **hürmet kıldıñ, ağırladıñ erse**, biz takı saña rahmat kılduk, tēdi (NF 222/3-5); Ol hat içinde oturgıl, çıkmagıl, **çıktdıñ irse** kıyametga [teg]i sin meni men sini körmegey-miz (KE 206r9-10).*

(6) *Takı Ken 'ândın **çıktduk irse** tiwelerimiz ağızların bağladuk kişi mülkinde öngen otı yemesün, kâfirler yıgaçdın yafrak üzmesün tēp Mısrđın çıkğanımızda andag kılduk (KE 97r13-15).*

(7) *Bir yıgaç yir **çıktdılar irse** iki ak kuş havadın inip Muhammedni oğlanlar arasındın alıp havâğa aşurdılar, bik yirge iltip koyup Resûlni arkan yatkurup kökrekin yardılar yürekini çıkarıp bir altın taş içinde yudılar yana yerinde ornattılar, altın igne birle yarasın tiktiler, kanat birle sığadılar (KE 185r17-20).*

fiil + *-dl(+şahıs ekleri)* erse zarf-fiil yapısı; (4)'te teklik 1. kişi, (5)'te teklik 2. kişi, (6)'da çokluk 1. kişi ve (7)'de çokluk 3. kişiye göre çekimlenmiştir. 3. kişi dışındaki kişilere ait çekimli örnekler, analitik yapıyı oluşturan öğelerin kişi eklerini alabilme kimliğinden dolayı çekimlenebildiğini göstermektedir.

2.3. -dIsA

Yukarıdaki örneklerde morfosentaktik olarak görülen *fiil* + *-dl(+şahıs ekleri)* erse zarf-fiil yapısı, yine Harezmi Türkçesi metinlerinde, özellikle *Hüsrev ü Şirin*'de, *-dIsA* şeklinde morfemik zarf-fiile dönüşmüş ve böylece ekleşmiştir. Her ne kadar Harezmi Türkçesinde fiillerin görünüşsel çekimlerinde *è(r)*- fiilinin eklediği başka örnekler olsa da *-dIsA* şeklinin örnekleri daha fazladır. Bu çevrede özellikle *Hüsrev ü Şirin* ve *Kıyasül Enbiya*'da ve bazen de *Nehcül Feradis*'te görünüş çekiminde *è(r)*- fiilinin eklediği örnekler görülmektedir. Ekleşme, temel fiilin geniş zaman ekini aldığı *fiil* + *-Xr erdi* dizgesi (> *fiil* + *-XrdI*) ile *fiil* + *-dl erse* dizgesinde daha fazladır. Öte yandan ekleşmiş *-dIsA* şekli sadece HŞ'de görülmektedir (Ata 2014: 98-103).

Harezmi Türkçesinde *-dIsA* eki, analitik şekli gibi “-IncA, -dlğIndA” anlamında zarf-fiil işlevindedir. Mesela *kiçe boldısa husrev ewge kirdi / idige yalbarıp bir dam oturdı* “Gece olunca Hüsrev eve girdi; Tanrıya yalvarıp hemen oturdu.” (HŞ 388) örneğinde, *kiçe bol-* eylemine eklenen *-dIsA*, zamansal zarf-fiil ekidir. HŞ'de *-dIsA* ekinin diğer örnekleri şunlardır:

yarukluk kim cihanka birdise nür / yana anlardın öñ tipredi şāvur (HŞ 587); *çiçek yañlıg kızarıp çiktısa kün / la'l ot rengi aldı kitti tütün* (HŞ 585); *orun birdise ol pîrüzadın taht / açıldı anda şîrîn üzre bu baht* (HŞ 4083); *tirig boldısa kün sîmurgı kitti / yitip tün zâğı kâfdın kâfka tuttu* (HŞ 601); *katıg baktısa şâh şîrîn uyaldı / ni kılgu imdi tip endişe kıldı* (HŞ 883).

3. Sonuç

Türk dilinde sebep, tarz ve zaman ifadesiyle bağlı olduğu fiilleri ya da fiil öbeklerini (yardımcı) fiillere ya da yüklemli üst cümlelere bağlayan zarf-fiil ekleri, Türk dilinin tarihsel alanlarında çeşitlenerek artmıştır. Türk dilinde bilinen basit / birincil zarf-fiil ekleri ve birleşik / ikincil zarf-fiil eklerinin dışında, söz dizgesi içinde bazı eklerin art arda sıralanmasıyla ve belli bir işlevi yüklenmesiyle morfosentaktik zarf-fiil yapıları da ortaya çıkmıştır.

Tarihsel Türk yazı dillerinde *fiil* + *-dl(+şahıs Ekleri)* + *erse* morfosentaktik dizgesinin zarf-fiil işlevi kazanmasında temel rolü *-sA* eki üstlenmiş görülmektedir. Köktürkçede temel olarak zarf-fiil işlevinde olan *ekin* bu işlevi aslında tarihsel Türk lehçelerine kadar devam etmiştir. Dolayısıyla morfosentaktik zarf-fiil yapısının ortaya çıkmasında da başlıca etken *-sA* eki olmuş olmalıdır.

Tarihsel Türk yazı dillerinde asıl fiilin görülen geçmiş zaman eki ve bazen şahıs eklerini alarak *erse* sözcükbirimine bağlandığı örnekler ile şahıs eklerini *erse*'nin aldığı örneklerin işlevleri birbirinden farklı olmalıdır. Buna göre *fiil* + *-dl(+şahıs*

Ekleri) + *ërse* dizilişindeki örneklerin bir kısmı zarf-fiil işlevindeyken; *fiil* + *-dl* + *é(r)se* + *Şahıs Ekleri* sıralanışı görülen geçmiş zamanın şartını ifade etmektedir. Tarihsel Türk dilinde yaygın *fiil* + *-dl*(+şahıs ekleri) *ërse* dizgesinin şahıslara göre çekiminde şahıs eklerinin *-dl* ekine gelmesi, *ërse*'nin şahıslar bakımından işaretlenmemesi, morfo-sentaktik zarf-fiil dizgesini zarf-fiile dönüştüren asıl unsurun *ërse* olduğunu düşündürmektedir.

Türk dilinin tarihsel süreci içinde zaman ifade eden bazı sıfat-fiil eklerinin zaman ya da tarz ifade eden hâl ekleriyle birleşmesiyle ya da bazı yapım eklerinin iyelik eki ve hâl ekleriyle meydana getirdiği zarf-fiil eklerinin dışında, özellikle, Harezmi Türkçesi ve çağdaşı olan Türk yazı dillerinde sözdizimsel dizgeye bağlı morfosentaktik zarf-fiil yapıları ortaya çıkmıştır. Bu tür yapılardan biri, eklendiği fiillerde zamansallık ifade eden *fiil* + *-dl* (+şahıs ekleri) + *ërse* şeklindeki dizgedir. Bu yapının dışında sözcük ve ek birleşmeleriyle analitik bir kimliğe bürünerek zarf-fiil işlevi yüklenmiş başka yapılar da söz konusudur. Buna göre Türk dilindeki zarf-fiilleri yapısal olarak; birincil zarf-fiil ekleri, ikincil zarf-fiil ekleri ve morfosentaktik zarf-fiil yapıları olmak üzere üç ayrı başlık altında ele almak mümkündür. Köktürkçede ve erken döneme ait Eski Uygurcada bulunmayan ya da yok denecek kadar az görülen morfosentaktik zarf-fiil yapıları, Türk dilinin daha çok sonraki yüzyıllara ve çevrelere ait metinlerinde belirginleşmiştir.

Son olarak, Harezmi Türkçesinde hemen hemen bütün eserlerde görülen *fiil* + *-dl*(+şahıs ekleri) *ërse* yapısı, sadece HŞ'de aynı zamanda *-dl*sA şeklinde eklenmiştir. Çevrenin diğer eserlerinde görülmeyen *-dl*sA, HŞ'de sadece 3. kişide çekimlenmiştir ve diğer kişilere ait çekimli örnekleri yoktur. Bu durum, morfosentaktik zarf-fiil yapısının diğer gramer kategorilerinde olduğu gibi ilk önce işaretsiz 3. kişi olarak ortaya çıktığını, zaman içinde diğer kişilere göre çekimlendiğini düşündürdüğü gibi, *-dl*sA şeklindeki eklenmenin de 3. kişide başladığını ve Harezmi çevresinde eklenmenin henüz diğer kişilere yaygınlaşmadığını da göstermektedir. Aynı şekilde eklenmiş *-dl*sA formunun sadece HŞ'de tanıklanması, eserin manzum olması ve buna bağlı olarak vezin ve kafiyeyle bağlı gereksinimden kaynaklanıyor olabilir. *-dl*sA'nın HŞ'de vezin ve kafiye kaygısıyla kullanılmış olma ihtimali söz konusu olsa da ekin dilde olan yeni bir yapının varlığını ve yazarının da bu yeni yapıyı kullandığı gerçekliğini ortadan kaldırmaz. Buna göre HŞ'in diğer pek çok gramer kategorisinde olduğu gibi *fiil* + *-dl*(+şahıs ekleri) *ërse* yapısını *fiil* + *-dl*sA şeklinde kısaltmak bakımından da Harezmi Türkçesinin diğer eserlerinden ayrılmaktadır.

Kısaltmalar

BK D	<i>Bilge Kağan Yazıtı Doğu (Yüzü)</i>
HŞ	<i>Hüsrev ü Şirin</i>
KB	<i>Kutadgu Bilig</i>
KE	<i>Kıyasü'l-Enbiya</i>
KT G	<i>Köl Tigin Yazıtı Güney (Yüzü)</i>
KT K	<i>Köl Tigin Yazıtı Kuzey (Yüzü)</i>
NF	<i>Nehcü'l-Feradis</i>
UW	<i>Uigurische Wörterbuch</i>

Kaynakça

- AĞCA, Esin (2019). “Eski Türkçede -mİş(İyelik Ekleri)kA Yapısı Üzerine”. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi. 16-18 Ekim 2019. Samsun. (Edt. Serkan Şen – Mediha Mangır). Erişim adresi: <https://dunyadiliturkce2019.omu.edu.tr/> : 720-726.
- AĞCA, Ferruh (2021). “Eski Türkçede Asimetrik Olumsuzluk”, *Ayagka Tegimlig Bahşı: Festschrift in Honor of Marcel Erdal* (Edt. Irina Nevskaya - Hatice Şirin - Ferruh Ağca). Journal of Turkish Studies. Harvard University: 11-24.
- ARGUNŞAH, Mustafa; SAĞOL YÜKSEKKAYA Gülden (2018). *Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit.
- ATA, Aysu (1997). *Kıyası'l-Enbiyâ. I: Giriş - Metin - Tıpkıbasım. II: Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, Aysu (2014). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi Harezm - Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1958). “Azerî Türkçesinde -uban / -üben Eki”. *Jean Deny Armağanı* (Haz. Janos Eckmann - Ağah Sırrı Levend - Macdut Mansuroğlu). Ankara: Türk Dil Kurumu. 61-66.
- DEMİRCİ, Ümit Özgür (2021). *Kutb'un Hüsrev u Şirin'i, Giriş, Metin, Tıpkıbasım*. İstanbul: Kesit.
- ECKMANN, Janos (vd.) (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahtarın Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri - Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Leiden: Brill.
- GABAIN, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KALEGERİ, Çiğdem (2019). “Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine -dl ér-se / -dlıA Zarf-Fiil Eki Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4 / 2: 279-297.
- KARAHAN, Leyla (1992). “Görülen Geçmiş Zaman Eki “-DI/-Dİ”nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”. *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Muharrem Ergin'e Armağan*. Cilt: XXVIII/1-2: 335-341.
- KARAHAN, Leyla (2012). “Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi ile Ortaya Çıkan Varyantlaşma”. *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı* (Edt. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. 219-236.
- KIRMIZIGÜL, Buket Nur (2021). “Eski Türkçe -(X)pan(In) Zarf-Fiil Ekinin Yapısı”. *Ayagka Tegimlig Bahşı: Festschrift in Honor of Marcel Erdal* (Edt. Irina Nevskaya - Hatice Şirin - Ferruh Ağca). Journal of Turkish Studies. Harvard University: 273-281.
- KORKMAZ, Zeynep (1987). “Türkçede ⁰n Zarf-Fiil Eki ile -pan / -pen Eki ve Türemeleri”. *TDAY-Belleten*. Ankara: Türk Dil Kurumu. 155-165.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ROHRBORN, Klaus (1977-1988). *Uigurisches Wörterbuch 1-6, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Wiesbaden.
- SCHULZ, P. (1978). *Verbalnomina und Konverbien als adverbiale Ergänzungen im Altürkischen*. Giessen.
- TEKİN, Talat (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul.

- UÇAR, Erdem (2012). “Eski Türkçe -gInçA Zarf-Fiil ekinin Kökeni Üzerine”. *Gazi Türkiyat Güz 2012/11*. Ankara: 47-52.
- YAYLAGÜL, Özen (2002). *Türk Dilinde -sA(r) 'lı Kuruluşlar (Tarihî - Karşılaştırmalı Bir Durum Çalışması)*. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- YÜCE, Nuri (1999). *Gerundien im Türkischen: Eine morphologische und syntaktische Untersuchung*. İstanbul: Simurg.